

Recenzie

Jiří Šubrt a kolektív: Soudobá sociologie IV (Aktuální a každodenní)

Praha: Karolinum 2010, 383 strán, ISBN978-80-246-1789-3

Dielo Jiřího Šubrtu, významného predstaviteľa sociologickej teórie, pokračuje štvrtým dielom jeho Soudobé sociologie, ktorá v spolupráci s autorským kolektívom vhodne nadväzuje na predchádzajúce tri zväzky, ak nerátame ešte aj staršiu prácu Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. (Praha: ISV nakladatelství, 2001, 164 s.) V niektorej z uvedených prác Šubrt skromne uvádza, že ide o „publikácie učebnicového charakteru“. No také rozsiahle dielo prestáva mať iba učebnicový charakter a nadobúda charakter interpretácie súčasného najvýznamnejšieho svetového diania v sociologickej teórii. Záslužný čin vydavateľstva Karolinum v Prahe, ktoré sa podujalo na vydanie naoko skromne vyzerajúcich publikácií, predstavuje doposiaľ ojedinelý a dodajme že úspešný pokus podať ucelený pohľad na vývoj sociologického myslenia. Hlavný cieľ, ktorý proklamuje Šubrt v Úvodnej poznámke editora – predstaviť zo súčasnej sociológie to, čo u nás zatiaľ nie je príliš známe a rozšírené, sa podarilo naplniť. Soudobá sociologie IV dokáže skutočne osloviť nielen študentov sociológie, ale aj širšiu odbornú a dodajme, že verejnú nielen sociologickú.

Po Úvodnej poznámke editora v kapitole nazvanej Spoločnosť a spoločnosť z evolučného pohľadu sa autori Jitka Lindová a Marco Stella pokúšajú o pohľad na ľudskú spoločnosť inšpirovanú darvinizmom. Kapitola je písaná prehľadne, so znalosťou problematiky a na vysokej odbornej úrovni. V úvode autori stručne charakterizujú základné evolučné teórie: teóriu prírodného výberu, teóriu pohlavného výberu a teóriu „sebeckého génu“. Autori sa venujú aj teórii príbuzenského výberu a recipročného altruizmu. Základy ľudskej spoločnosti hľadajú v ríši zvierat a napokon v oblasti kultúry sa usilujú o vysvetlenie evolučných princípov, vzniku, šírenia a udržiavania kultúry. Zaradenie kapitoly do Soudobé sociologie IV treba hodnotiť jednoznačne pozitívne. Čitateľ by iste privítal dôkladnejšie hodnotenie prezentovaného evolučného pohľadu z hľadiska významu pre sociologické teórie, resp. pre súčasnú sociológiu.

Kapitolu nazvanú Možnosti a meze trvale udržateľného rozvoja autorka Gabriela Thöndlová začína exkurzom do histórie „sustainable development“ v oblasti ťažby dreva a pustošenia lesov. Zmieňuje sa o i . o Rímskom klube a výsledkoch jeho aktivít, vrátane hraníc rastu. Kriticky sa vyjadruje k správe nórskej političky Gro Harlem Brundtlovej a uvádza, že práve pre výhrady v jej správe Naša spoločná budúcnosť sa zišla v r. 1992 v Riu de Janeiro svetová konferencia OSN o životnom prostredí. Hovorí sa tu o Agende 21 ako výsledku konferencie, o Kjotskom protokole, konferencii v Johannesburgu, ktorá už bola rozšírená o problematiku chudoby, pitnej vody, energetiky a chémie. Škoda, že autorka neuvádza príčiny neuskutočiteľnosti, príp. nereálnosti záverov konferencií, ich odporúčaní a definícií trvalo udržateľného rozvoja. Na ďalších stránkach autorka výstižne

charakterizuje ekologickú, ekonomickú a sociálnu dimenziu trvalo udržateľného rozvoja. Kriticky a celkom oprávnené hovorí o tom, že sociálna dimenzia nie je dôkladne rozpracovaná. V nadväznosti na toto konštatovanie sa autorka pokúša formulovať úlohy sociálnych vied, žiaľ, úlohe sociológie neprisuduje veľký význam.

Kapitola je skvelo napísaná, čitateľa zaujme po faktografickej stránke i šírkou rozhl'adu, možno s výnimkou sociologického pohľadu na príčiny pesimizmu, ako aj víťazstva ekonomiky nad zdravým rozumom a tým, čo Schütz nazval *Nachwelt*, ovplyvniteľný súčasnosťou.

Kapitola *Proměny studia kultury: projekt kulturních studií autorov Jana Balona a Radima Hladíka* je v porovnaní s ostatnými značne stručnejšia. Začína výstižným konštatovaním, podľa ktorého sa centrum intelektuálneho diania sťahuje z USA do Európy. No v rozpore s uvedeným tvrdením sa dozvedáme, že práve americká verzia kultúrnych štúdií mala kľúčovú úlohu v ich ďalšom vývoji. Otázku, čo je vlastne predmetom kultúrnych štúdií, riešia autori kritickým vyjadrením na adresu sociológie, ktorá nie je pripravená na „...rýchly sled kultúrneho a lingvistického obratu v sociálnych vedách“. Keby to tak nebolo (podľa autorov), kultúrne štúdie by nikdy neuzreli svetlo sveta. Autori konštatujú, že kultúrne štúdie programovo neponúkajú žiaden pevne identifikovaný obsah, ani vlastné teoretické postoje. Záver kapitoly je značne rozpačitý, konštatuje opúšťanie pôvodného projektu kultúrnych štúdií, ktoré „kultúru skôr oslavujú, ako kritizujú“.

Značne rozsiahla je kapitola Lenky Veselej *Feministické reflexe vědy*. Čitateľa hneď napadne otázka, či je vhodné v Soudobé sociológii IV hovoriť o feministickej reflexii vedy alebo sociológie. Publikácia nie je venovaná ani filozofii, ani sociológii vedy, preto je prinajmenej prekvapujúce zaradenie takého široko koncipovaného príspevku. Kapitola navyše neobsahuje feministickú reflexiu vedy (vrátane prírodných vied), ale skôr reflexiu feministického hnutia, liberálny feminizmus, psychoanalytický feminizmus, radikálny feminizmus, socialistický a marxistický feminizmus, postmoderný feminizmus a pod., pričom sa o feministickej sociológii ako vede nedozvedáme, ak neberieme do úvahy konštatovanie, že témy feministickej teórie sú relevantné i zo sociologického hľadiska. Uvedená pripomienka sa netýka kvality textu, ale vhodnosti jeho zaradenia do Soudobé sociológie IV v publikovanej podobe.

Sociologická *pojetí distributivní spravedlnosti* autorov I. Bayera a J. Šafra hovorí o tom, ako uplatňujú rozliční aktéri spravodlivosť v konkrétnych oblastiach. Pozornosť venujú vzťahu pojmov sociálna a distributívna spravodlivosť, prikláňajúc sa k názoru o sociálnej spravodlivosti ako širšom a kompaktnjšom pojme, ktorý je však nevhodný pre vedeckú analýzu. Toto poňatie implikuje predstavu, ako keby bolo možné vedecky analyzovať výlučne kvantitatívne vymedziteľné pojmy, s čím autor tejto recenzie nemôže súhlasiť. Napokon autori sami o tomto probléme na inom mieste konštatujú, že pod vplyvom konštruktivizmu sú spochybňované predpoklady, na ktorých stojí kvantitatívny výskum spravodlivosti.

Privítať treba snahu autorov (na rozdiel od Feministickej reflexe vedy) o sociologické skúmanie spravodlivosti. Úspešne sa podarilo vymedziť toto skúmanie i vo vzťahu k filozofickým teóriám spravodlivosti, čo iste nie je jednoduché a skrýva v sebe nemálo úskalí. Autori dokázali na relatívne malom priestore veľmi názorne prezentovať viaceré teórie, medzi nimi osobitne teóriu mikrospravodlivosti J. Elstera a výsledky výskumov, vrátane ČR, aby sa nakoniec pozitívne vyjadrovali predovšetkým ku kultúrnej teórii Grid-Group, i keď s istými výhradami. Sociologické videnie otázok spravodlivosti je najväčšou devízou kapitoly.

Pojem „kapitál“ v súčasnej sociologickej teórii Arnošta Veselého sa úspešne zaoberá súčasným teoretickým poňatím pojmu kapitál v sociológii. Úvodom sa autor zaoberá pojmom kapitál v ekonomickej teórii. Žiaľ, Karol Marx sa z tohto textu celkom vytratil. Akoby sme na rozdiel od ostatných vyspelých demokracií zatvárali oči pred Marxovým dielom. Pritom práve v súčasnom období sa Marxov Kapitál stáva dokonca až bestsellerom – Karol Marx sa vrátil – týmito slovami sa začína článok publikovaný v britských novinách The Guardian ešte 15. októbra 2008. Svetová kríza prinútila znovu si spomenúť na klasiku. V Nemecku predaj Marxových diel vzrástol o 300 %. Najtypickejší čitatelia Marxa sú vzdelaní mladí ľudia uvedomujúci si, že neoliberálne sľuby o šťastí sa nenaplnia, píše The Guardian. S Marxom netreba súhlasiť, ale nemožno sa v spoločenskovedných teóriách tváriť, že nejestvoval, osobitne v otázkach kapitálu.

Autor sa stručne venuje pojmu kapitál „mimo ekonómie“ (nadpis tejto podkapitoly nie je najšťastnejší), aby vzápätí predstavil čitateľom tri formy kapitálu: ľudský, kultúrny (vychádzajúc z diela P. Bourdieua) a sociálny. S jeho konštatovaním v súlade s viacerými autormi o mnohých nejasnostiach a vágnosti pri všetkých prezentovaných pojmoch možno iba vrelo súhlasiť. Autor navrhuje rozlišovať svoje typy kapitálov, čo treba iba privítať, ale čo by si zaslúžilo viac priestoru a zdôvodnenia.

Za osobitne aktuálnu možno považovať kapitolu Problematika stredných tried v súčasnej sociológii Magdaleny Jáchymové Královcové. S prehľadom a znalosťou problematiky uvádza rôzne pohľady s výnimkou marxistického na stredné vrstvy a triedy. Na to má autorka samozrejme právo, ale v texte sa nevyhla charakteristikám typu „...netvorí triedu v marxistickom poňatí“, pritom ale aké toto poňatie je, sa v kapitole nedozvieme. Prínosom kapitoly sú i schémy, ktoré veľmi vhodne a názorne dokresľujú text. Autorke sa podarilo rozptýliť aj pochybnosti o neexistencii strednej triedy či už v dôsledku dualizácie, či postupnej polarizácie spoločnosti, príp. jej spriemerovania. V súlade s Kellerom zdôrazňuje neistotu strednej vrstvy, ale aj jej klesajúci občiansky potenciál spolu s mnohými ďalšími nie veľmi lichotivými atribútmi. V texte sa dočítame aj o poruche sociálneho výťahu, o spoločenskej deklasifikácii stredných vrstiev, ako i o medzi-generačnej rodinnej solidarite. Autorkin záver je prekvapujúci, keď nakoniec konštatuje, že stredná trieda v dnešnom svete stráca na význame a bude nahradená

novým prístupom – statusovou sociológiou, ktorá by mala lepšie reflektovať našu „...mobilnú, nespojitú a neustále sa meniacu spoločnosť“.

Z pera Hany Dittrichovej a Jiřího Šubrta pochádza kapitola Kritická sociologie Richarda Sennetta. V úvode autori predstavujú u nás málo známu osobnosť Richarda Senetta a jeho všestrannosť, kritickosť a angažovanosť. Kapitola svedčí o prekvapujúco dobrej znalosti Senetta a jeho diela. Popri ostatných jeho dielach venujú autori najväčšiu pozornosť problémom miest a mestského života, ktorý Senett pokladá za stimulujúci, ponúkajúci slobodu, ale aj útek do súkromia, koncentráciu na vlastné ja. Výstižne prezentujú Senettovu „tyraniú intimity“ spojenú s odumieraním verejného priestoru a spoločenskou apatiou, ako i predstavou, ako môže mesto plniť funkciu foriem spoluzitia, vytvárajúceho skutočné spoločenstvo, prekonávajúc povrchnosť, neangažovanosť, krátkodobosť a umelosť.

Popri sociológii mesta sa autori venujú i otázkam sociológie práce u Senetta, osobitne pozícii remesla na rozdiel od fordizmu. Výstižne uvádzajú i kritiku novej flexibilnej kapitalistickej ekonomiky a pripodobňujú flexibilného človeka k chameleónovi. Flexibilita si vyžaduje svoju daň v podobe menších istôt, tlakom na kreativitu a samostatnosť, ale aj rizika a stresu. Dopady flexibility na spoločnosť sú negatívne. Dokonca nová flexibilita kapitalistickej ekonomiky deštruuje ľudské charaktery, ktoré sú založené na dlhodobosti. Autori spomínajú aj Senettovu kritiku „nemocnej sociológie“, ktorá namiesto kritiky je so súčasným svetom uzrozmenná.

Kapitola, ktorej autorom je editor Soudobej sociologie IV Jiří Šubrt, nesie názov Michael Maffesoli: Sociologie postmoderního světa. I tu nás autor najprv zoznamuje so životom a dielom enfant terrible francúzskej sociológie Michaela Maffesoliho, aby sa postupne dopracoval k charakteristike postmodernizmu a každodennosti (podľa Maffesoliho). Predstavuje dionýzovskú postmodernú socialitu, Maffesoliho interpretáciu a „doplnenie“ Durkheima, novodobé nomádstvo ako jednu z dionýzovských tendencií, ako i postmoderný tribalizmus ako odklon od procesu individualizácie a prekonávania egocentrizmu a nové „divožstvo“. Šubrt prezentuje aj niekoľko autorov, ktorí Maffesoliho prekladajú, alebo sprístupňujú českému a slovenskému čitateľovi. Celkove možno hodnotiť vysoko pozitívne tak zaradenie kapitoly do Soudobej sociologie IV, ako aj jej spracovanie.

Současná problematika vysokého a populárneho umění Pavla Záhradku sa nachádza na hranici umenovedných a sociologických disciplín. Po úvodných úvahách o „pokleslém“ a „vysokém“ umení (autor nevysvetlil, prečo medzi historické, informačné a morálne hodnoty umeleckého diela zaradil i erotické) sa autor stavia do polohy obhajoby „pokleslého“, teda populárneho umenia. Je otázne, či je vhodné nerozlišovať medzi populárnym a „pokleslým“ umením (autor ich používa ako synonymá) a či by nebol presvedčivejší deskriptívny opis vysokého a populárneho umenia bez obhajoby ktoréhokoľvek z nich. Najprekvapivejší je

však autorov útok na esencializmus, akoby bolo celkom prirodzené a všeobecne prijaté jeho odmietanie¹.

Autor sa o gýči zmieňuje iba akosi mimovoľne. Možno to pokladať za nedostatok, lebo práve gýču sa dnes výborne darí. Nadovšetko totiž miluje komerciu a konzumnú spoločnosť. Je to preň ideálna „záhradka“, ktorá spokojne prekvitá. Nájde ho prakticky všade: v domácich aj medzinárodných firmách, v reštauráciách, lekárskech ambulanciách, dokonca aj v právnických kanceláriách. Je milý, usmievavý a zjednocuje ľudí všetkých národov, rás a kultúr. Prečo ho teda jednoducho neakceptujeme? Prečo proti nemu brojíme? A čo robí gýč gýčom? To sú otázky, na ktoré si príspevok nekladie úlohu odpovedať. S autorovým záverom, podľa ktorého rozlíšenie medzi „vysokým“ a populárnym umením má svoj sociologický rozmer, možno určite súhlasiť. Ale nemožno súhlasiť s apriórnym odmietaním iných kritérií rozlíšenia, medzi nimi i estetickými.

Kapitola nazvaná Symbolické násilí a obrazy jako reprezentace sociální skutečnosti Ireny Aimovej prináša možnosti pohľadu na spoločnosť prostredníctvom vizuálnej reprezentácie. Najmä oblasť médií, ktorá má na tom najväčší podiel, nepredstavujú dnes už iba prostriedky (masovej) komunikácie, ale tie začínajú žiť vlastným životom, podľa vlastných pravidiel, čomu pripisuje autorka autopoietický charakter. Príspevok sa veľmi zväčša zmieňuje o predkladaní hotových názorov, prezentovaných ako jediných legitímnych, vyúsťujúcich do ovplyvňovania (verejnosti) a uplatňovania istých mocenských záujmov. V zmysle diela Pierra Bourdieua dospieva k názoru, že sa tak masmédiá dopúšťajú symbolického násilí, a nemajú už nič spoločného s „oknami do reality“. V príspevku sa autorka venuje i analýze princípu zla podľa Jeana Baudrillarda a jeho trom základným formám násilí a v závere predstavuje verejnú sféru spojenú s vizualizáciou, vychádzajúc tento raz z Habermasa. Škoda, že autorka rezignovala na kritiku uvedených autorov i teórií. „Pocitujem násilie, ktoré neoliberalná politika pokladá za natoľko veľké, že sa s ním nemožno vyrovnáť len teoretickými analýzami. Kritické myslenie nedosahuje úroveň účinkov, ktoré produkuje táto politika“ – hovorí Bourdieu v rozhovore s Günтером Grassom (v rozhovore, ktorý nakrútilo Radio Bremen-Produktion pri tematickom večere Günter Grass a 5. decembra 1999 odvysielala stanica Arte, uverejnili noviny Le Mond a Die Zeit, preložil J. Brabec). Je celkom samozrejmé, že neoliberalne orientovaná sociológia reagovala na dielo Pierra Bourdieua kriticky. Podobne ako francúzsky sociológ a filozof Jean Baudrillard, jeden z popredných európskych postmoderných mysliteľov a tvrdý kritik konzumnej spoločnosti (zomrel len nedávno 7. marca 2007 v Paríži vo veku 77 rokov), je mnohými označovaný až za nihilistického kritika modernej spoločnosti

¹ Najostrejší útok na esencialistické myslenie priniesol Kuhn v publikácii *The Structure of Scientific Revolution* (1970). Kuhn argumentoval, že to, čo vyzeralo ako prírastky poznania (napríklad prechod od ptolemajovskej ku kopernikovskej astronómii), sa pri bližšom pohľade ukázalo ako zmena uhla pohľadu. Systematickým štúdiom sa naše poznanie sveta nezlepšuje, tvrdil Kuhn, ale mení sa náš spôsob nazerania na svet. K tomuto útoku, ktorý vzbudil značný rozruch, sa pridal Feyerabend s dielom *Against Method* (1976). Feyerabend kriticky spochybnil názor, že poznanie je možné získať zo systematickej aplikácie výskumných postupov. Táto a ďalšia kritika presunula ťažisko na filozofiu vedy. Esencializmus sa stiahol do obrannej pozície a vstúpili sme do obdobia, ktoré mnohí považujú za post-empiristickú éru. „Problém poznania“ sme nevyriešili; dnes tento problém mnohí vidia ako neriešiteľný, s čím autor pravdepodobne nesúhlasí.

(napr. Alan Sokal und Jean Bricmont: Eleganter Unsinn - Wie die Denker der Postmoderne die Wissenschaften missbrauchen. C. H. Beck Verlag, ISBN 3 406 45274 4).

Jakub Mareš v kapitole nazvanej Bruno Latour: Otvorete dveře ne-lidskému, venuje pozornosť integrácii ne-ludí do sociálnej vedy, prezentujúc a miestami aj vysvetľujúc dielo u nás pomerne málo známeho Bruna Latoura. Kniha Nikdy sme neboli moderní, ktorá vyšla v slovenskom preklade v r. 2003, nevzbudila väčší záujem, Latour sa v nej zamýšľa nad krízou ideológií, nad pádom socializmu, rozvojom moderných telekomunikačných technológií. Jakub Mareš v príspevku podstatne rozširuje naše poznanie Latoura, najmä v procesoch, spájaniach, asociáciách toho, čo nazývame ľudským, aj toho, čo možno nazvať ne-ľudským (predmety, stroje, technika, prístroje a pod.) a napriek tomu patriacim do spoločnosti. Mareš podrobne vysvetľuje to, čo je v sociológii nevyhnutné podľa Latoura zmeniť, pokiaľ sa naďalej nechce sociológia „míňať s ne-ľudským“. Spájanie sociológie sociálnej a sociológie asociácií (tiež ANT – Actor network theory), ktoré prezentuje Latour, je síce neprípustné zjednodušovanie celej sociologickej tradície pod jednou nálepkou, čo je však ospravedlniteľné z dôvodov svojej údernosti. Mareš poukazuje na vágnosť Latourových pojmov („ponechme si nejistotu“), čistenie pojmov (žiadne skupiny, žiadne konanie, žiadne globálne, žiadne lokálne), umelé delenie na kauzálne materiálne a intencionálne sociálne, ako i otázky konštruktivismu a napokon definíciu sieť – aktér. Jednoznačne pozitívne možno hodnotiť Marešovu snahu predstaviť Latourov pokus o formulovanie svojbytnej sociológie, ktorý pomáha čitateľovi orientovať sa tak v zložitosti jeho vyjadrovania sa, v záplave nových pojmov, ako aj v samotnom merite jeho diela.

Jedným z najobsiahlejších príspevkov do Soudobé sociologie IV je kapitola autora Jana Váně Která témata soudobá sociologie náboženství chápe jako (ne)aktuální? Autor po sľubnom začiatku konštatuje zväčšenie roly náboženstva vo verejnej, ale aj politickej sfére. Kladie si preto otázku, či je pozornosť venovaná sociológii náboženstva prechodná alebo trvalá. Autor uvádza, že predstaví v texte najvplyvnejších súčasných sociológov náboženstva. Okrem zahraničných autorov venuje pozornosť aj domácim – českým sociológom. Problematike určovania atribútov náboženstva a kritériám typológie náboženstiev venuje pozornosť tak, aby sám konštatoval, že majú svoje výhody a slabiny, no bez toho, aby sa o nich konkrétnejšie zmieňoval. V časti nazvanej Sekularizace autor charakterizuje základné črty modernej spoločnosti, ku ktorej ráta aj sekularizáciu s dôrazom na scientifikáciu. Sám pojem sekularizácia odporúča „očistiť“, na základe kritérií rozhodnúť, čo do tohto procesu patrí a čo nie. Teoretikov sekularizácie delí do troch „táborov“ (funkcionalistov, fenomenológov a dialektikov), čo môže vyvolať nemalo otvorených otázok. Autor pripisuje teóriám 19. storočia extrémizmus, ako príklad uvádza Comta, Spencera a Marxa. Príspevok Jana Váně vychádza z pozície kresťanského náboženstva, ostatné veľké svetové náboženstvá, ktorých prienik do európskeho priestoru je nesporný, akoby ani neboli predmetom sociológie náboženstva.

Pätnästa kapitola, ktorej autorom je Karel Černý, nesie názov Mark Juergensmeyer: Nová studená väka jako globálnä vzpoura proti sekulárnemu „neřädu“? a vyznieva ako fundovanejšie pokračovanie témy sociológie náboženstva. V úvode sa stretávame s kritikou Huntingtona (Stret civilizácií) a Fukuyamu (Koniec dejín), škoda, že autor nezahrnul do svojej reflexie i Veľký rozvrät (hoci sa k nemu Juergensmeyer nevyjadruje), aby zdôraznil myšlienky globálnej rebélie voči sekulárnemu poriadku. Dnes ide o morálny súboj dobra a zla, Boha a Satana ako spôsobu „čtení“ sporu náboženskými nacionalistami. Juergensmeyera interpretuje ako vychádzajúcu hviezdu svetovej sociológie náboženstva, autora myšlienky o spoločných vzorcoch celosvetovo sa šíriacej náboženskej revolty proti sekularizmu, deprivatizácii a repolitizácii náboženstva. Prezentácia Juergensmeyerových myšlienok o náboženskom nacionalizme je výstižná a v skratke veľmi dobre vypovedá o náboženských snahách legitimizovať štát. Uvádza oslabovanie príťažlivosti západného sekulárneho nacionalizmu ako zlyhanie sekulárneho štátu vo všetkých oblastiach. Vznikajúce legitimizačné vákuum zaplňujú náboženské politické hnutia, pričom interpretovaný autor má na mysli nielen Európu, ale aj Áziu, Afriku a Ameriku, najmä však postkoloniálne oblasti sveta. Dochádza k sčítavaniu a umocňovaniu nacionalizmu a (nacionálneho) náboženstva, k pokusom o vytváranie alternatívneho modelu k sekulárnemu štátu, náboženskému terorizmu, „kozmickej vojne“ dobra a sekulárneho zla. Terorizmus je potom legitímnou snahou brániť sa postupujúcim silám zla v najrôznejších podobách ako súboj Boha a Satana. Juergensmeyer odhaľuje rolu náboženstva vo verejnom živote, okolnosti, za ktorých dochádza ku konfrontácii a „metafyzickej „kozmickej vojne“. Tragédiou je, že kompromis nejestvuje. Satan sa nemôže polepšiť, môže byť iba zničený. Satanizácia a dehumanizácia uľahčuje zabíjanie. Ľudia páchajúci násilie v mene náboženstva sú celkom normálni ľudia, žiadni sadisti či psychopati. Kľúčovú úlohu v ich konaní zohráva sociálny (osobitne nezamestnanosť a chudoba) a kultúrny kontext. U náboženských vodcov sa objavuje obava o stratu sociálnych pozícií a obava pred stále vzdelanejšími a emancipovanejšími ženami. Táto charakteristika sa týka aj krajín Západu, najmä imigrantov, osobitné príčiny uvádza Juergensmeyer u chlapcov, slobodných mládencov, u ktorých dochádza k symbolickému splnomocňovaniu s „plnohodnotnými“ dospelými. Prenikavú analýzu Juergensmeyerovej vzbury proti sekularizmu sprístupnenú Karlom Černým možno považovať za skvelú ukážku, ako možno na relatívne malom priestore otvoriť najaktuálnejšie a mimoriadne zložité problémy súčasnej spoločnosti.

Predposledná šestnäsä kapitola Analýza sociálnych sítí v skratke označovanej ako SNA z pera Jana Schmída a Jiřího Šubrtu patrí k tým rozsiahlejším, ale i zložitejším. V úvode autori výstižne charakterizujú zameranie analýzy sociálnych sietí, ktorá je spájaná s označovaním relačná sociológia. Venujú sa historickým koreňom SNA, kde uvádzajú Simmela, Durkheima, Giddensa, Lewina, sociometriu Morena, experimenty E. Mayo a teóriu grafov a skupín. SNA nie je ani tak sociologickou teóriou ako skôr rozpracovávaním bádateľských nástrojov. Zdôrazňujú význam sociálnej psychológie, najmä tvarovej psychológie. Veľa miesta venujú

aplikáciám sociometrických poznatkov na príklade viacerých experimentov. V časti Soudobá SNA podrobnejšie oboznamujú čitateľa s najvýznamnejšími pojmami SNA, hlavne „osobným usporiadaním“ podľa Mitchella, vznikom tzv. ego-network, usmerňovaním vzťahu, dosiahnuteľnosti (jednotlivca v sieti prostredníctvom väzby s ostatnými). Informujú o Manchesterskej škole a o presune ťažiska rozvoja na Harvard, kde vychádzajú riešitelia okolo H. C. Whitha (Kolumbijská univerzita) z teórie množín a jej aplikácie na modelovanie príbuzenských vzťahov, ako aj o multidimenzionálnom škálovaní. Pozoruhodné sú aj možnosti spracovania kvalitatívnych znakov. Harrison Colyar Whithe je predstavovaný ako najinovatívnejší predstaviteľ analýzy sietí. Jeho práce predstavujú významný odklon od štruktúrneho determinizmu. Aktéri neoperujú v sociálnej realite ako izolovaní jednotlivci, ale vždy ako začlenení do sociálnych konfigurácií – sociálnych molekúl. Svoje postavenie ovplyvňujú prostredníctvom projektov kontrol, ktoré dokážu ustanoviť a zablokovať rozdeľovanie pozícií. Kontrolné aktivity, spojené s neustálou aktivitou, formujú identitu aktérov. Pritom však máme do činenia s fenomenologickými konštruktmi, sociálna štruktúra je závislá od spôsobu interpretácie a zobrazovania. Až tým získavajú sociálny význam a vážnosť. „Sila slabých väzieb“ je ďalší z kľúčových pojmov, ktorý autori vysvetľujú podľa Granovettera ako subsocializovaný koncept konania a uvádzajú jeho využitie na trhu práce. Autori príspevku konštatujú, že odhalenie špecifickosti silných a slabých väzieb možno považovať za jeden z najvýznamnejších prínosov, ktorým SNA prispela k rozvoju sociologickej teórie. Autori upozorňujú, že SNA nie je zameniteľná ani s teóriou grafov, ani so sociometriou. Makrosociologický prístup k skúmaniu sociálnych sietí umožnili až informačné a výpočtové technológie. Možno práve preto možno SNA ľahko odlíšiť od iných sociologických prístupov, sieťová matica sa podobá sociogramu, kde každý riadok má svoj náprotivok v stĺpci, a to obyčajne v rovnakom poradí. Sieťovú maticu potom netvorí štatistické jednotky rôznych hodnôt, ale jednotlivci – uzly, ktoré nadobúdajú väzby rôzneho obsahu s inými uzlami. Na obrázkoch autori predstavujú ukážku dátovej matice, jej vizualizáciu a usmernené a neusmernené väzby a napokon demonštrujú SNA na grafe. Vysvetľujú tzv. geodetickú vzdialenosť, ktorá opisuje vlastnosť väzby medzi dvoma uzlami. Autori sa pokúsili vysvetliť relatívne zložité postupy a nové pojmy (diameter, maximum flow, degree, betweenness, closeness a power index), čo je vzhľadom na obmedzený počet disponibilných strán značne odvážne, s rizikom zložitosti sledovania prezentovaného postupu. (Veľmi dobre sa vydarila v tomto smere štúdia Zuzany Kusej Analýza sociálnych sietí a jej miesto v sociologickom skúmaní. In: Sociológia, 1997, č. 5 s. 479-504). Keď k tomu pridáme ešte i sledovanie tzv. odhaľovania podskupín prostredníctvom algoritmov, stáva sa jednoznačným, že text možno pochopiť iba po dôkladnom a dlhšom štúdiu, nadväzujúc na dôkladnú predbežnú znalosť osobitne teórie grafov.

Autori príspevku informujú o širokom uplatnení metodológie SNA vo výskume organizácií. Významným konceptom sa stali tzv. štruktúrne diery, ktorej podstata spočíva v riešení otázky, akým spôsobom a na akom základe sa rozhodujú aktéri

pri hodnotení situácie, v ktorej sa ocitli. Informujú o tom, že Parsonsovo riešenie tejto otázky je neuspokojivé, na rozdiel od neho R. S. Burt vychádza zo štruktúry sociálnych vzťahov a z pozícií, ktoré v nich jednotlivci zaujímajú. Ak sú aktéri navzájom nedosiahnuteľní (absencia spojenia k ne-redundantnému konaniu), hovorí sa o štruktúrálnej diere. Burtova analýza je využiteľná osobitne pre veľké podniky, korporácie, pre optimalizáciu sociálneho kapitálu. Jeho kritici, ako na to poukazujú Jan Schmíd a Jiří Šubrt, vytykajú Ronaldovi Burtovi, že sloboda konania v ontologickom zmysle nemá v jeho teórii systematické miesto.

Autori venujú pozornosť aj analýze organizačných sietí, osobitne v prípade formálnych a neformálnych organizácií. Porovnávajú formálne a neformálne štruktúry organizácií, súčasťou čoho sú i grafické znázornenia. Informujú o práci Crossa, Lasetera, Parkera a Velasqueza, ktorí opísali štruktúrálne aspekty, zohrávajúce dôležitú rolu v komunikácii organizácie.

V závere výstižne charakterizujú analýzu sociálnych sietí, ktoré v porovnaní s používaním štatistiky v sociológii predstavujú model reálne identifikovanej štruktúry. Konštatujú, že SNA je považovaná skôr za metódu ako za sociologickú teóriu. Mark Granovetter a Ronald Burt významne prispeli k ďalšiemu rozvoju SNA, umožnili preklenúť medzeru medzi mikro- a makrosociologickými teóriami. Podľa autorov kritici SNA upozorňujú na nebezpečenstvo vzdať sa iných postupov a odporúčajú SNA spájať s nerelačnými vlastnosťami aktérov, aby nedochádzalo k vzdľaňovaniu sa SNA od sociológie.

Posledná kapitola Soudobé sociologie IV z pera Radky Dudovej dostala názov Kvalitatívni metodologie sociologického výzkumu: konstruktivistická grounded theory a „rozumějící rozhovor“. V úvode autorka charakterizuje kvalitatívnu metodológiu sociologického výskumu. Výstižne charakterizuje požiadavky Gläsera, Straussa a Kaufanna na výskumníka, ktorý by nemal študovať literatúru a mal by informácie získavať až v teréne, o teórii ani nehovoriac. Autorka správne konštatuje riziká takéhoto prístupu celkom v zhode s hermeneutickým kruhom (špirálou), ktorá vychádza z tzv. predporozumenia.

V sociálnom konstruktivizme, ktorému sa autorka v ďalšej časti venuje, zdôrazňuje význam perspektívy pohľadu, na ktorom je založené to, čo pokladáme za skutočné. Škoda, že sa nevenovala pojmu skutočnosť, ktorý predstavuje zložitý filozofický (epistemologický) problém, súvisiaci s poznaním, vedomím, líšiacim sa významovo od reality. Je to dôležité najmä preto, lebo vzápätí autorka uvádza, že podľa konstruktivistov skúmame svet, ktorý je uskutočňovaný v mysliach a prostredníctvom slov a konania svojich členov. Mimo okruhu záujmu autorky zostala pravda. Na vysporiadanie sa s problematikou pravdy by iste svojim rozsahom nestačila predložená kapitola, ale keďže sa uvádza, že „Mnoho konstruktivistů je presvědčeno, že nelze rozhodnout o pravdě či nepravdě interpretace“ a na inom mieste „...každá sociální skupina má svoji vlastní pravdu...“, a „... žádná pravda není lepší než ostatní“, ako i to, že existujú „...částečné a lokálně pravdy“, otázka pravdy sa stáva aktuálnou aj v tomto príspevku.

S myšlienkami o etnometodológii možno iba súhlasiť. Autorka podáva i zasvätený a výstižný prehľad prístupov viacerých autorov k východiskám kvalitatívneho výskumu (Gubrium, Holstein, Albarello). Uvádza počiatky kvalitatívnej metodológie a grounded theory, opisuje jej stratégiu prostredníctvom jednotlivých fáz. V ďalšom opisuje grounded theory upravenú tak, aby vyhovovala ontologickým a gnozeologickým predpokladom, ktoré vychádzajú z konštruktivismu.

Téma rozhovor v konštruktivistickej paradigme kvalitatívneho výskumu zaberá významnú časť kapitoly. I keď rozhovor nemôže poskytnúť zrkadlovú reflexiu objektívnej reality, môže prenikať k významom, ktorý ľudia prikladajú svojim skúsenostiam a sociálnym svetom. Opäť uvádza názory na rozhovor autorov J. A. Holsteina a J. F. Gubriuma, ale i Carolyn Bakerovej a Jean-Claude Kaufmanna. Osobitnú pozornosť venuje „rozumějúcemu rozhovoru“, ktorý ruší hierarchiu podriadenosti respondenta a nadradenosti výskumníka. Rozhovor sa stáva experimentálnou situáciou, pohľadom na proces konštruovania sociálnej reality osoby, s ktorou je vedený rozhovor.

Analýza materiálu v kvantitatívnom výskume je značne zložitá a autorka ju veľmi výstižne a zrozumiteľne predstavuje vrátane úskalí, ktoré analýza takéhoto materiálu v sebe obsahuje. V časti o validite a reliabilite uvádza objektivisticky ladené prístupy, ako i výhrady k nim. Sama autorka sa v kapitole neprikláňa k žiadnemu z nich.

Na záver možno iba opätovne konštatovať, že publikácia *Soudobá sociologie IV* ako celok predstavuje interpretácie súčasného najvýznamnejšieho svetového diania v sociologickej teórii a je nesporne i významným vydavateľským činom nakladateľstva Karolinum.

Peter Ondrejko